

נושא במוקד: רכישת שפה בהקשר של רב-תרבותיות ורב-לשוניות מעבר לייסורי הבחירה

↙ ראיון עם המשוררת והמתרגמת גלי-דנה זינגר
בעקבות הופעת גיליון של Zeek*, המוקדש ליצירות של סופרים בני זמננו יוצאי רוסיה, הכותבים בשפות שונות.

- ספרי קצת על שלבי העלייה שלך לארץ. הבנתי משיחה קודמת שמדובר היה בתהליכים די מורכבים.

- זה קרה ב-1985. בעלי, נקודא, שהוא בעצמו סופר וצייר, ואני עברנו מלנינגרד לריגה, בירת הרפובליקה הלטונית, במטרה לעלות משם ארצה. באותן שנים אי אפשר היה לצאת לישראל מלנינגרד עצמה, אבל מסיבות של סיטואציה פוליטית אבסורדית זה היה אפשרי מהרפובליקות הבלטיות. ובכל זאת הצלחנו להגיע לירושלים רק ב-1988.

- ספרי קצת על נסיבות הגעתך לארץ. היכן למדת עברית?

- בריגה למדנו באופן מחתרתי שכמובן לא התאפיין בשיטתיות יתרה - בסך הכול עשרים שיעורים אצל עשרה מורים שונים במשך שנתיים. התחלתי לקרא ספרים, ובסוף העזתי אפילו ללמד את המתחילים. כשהגענו, נקודא ואני, לארץ הלכנו ישר לאולפן 'עציון', לכיתת המתקדמים, שנפתחה כבר חודש וחצי לפני כן, ואחרי כארבעה חודשים, שבמהלכם הרגשתי כל הזמן כמפגרת, האולפן הסתיים. מאז לא הייתי במסגרת של לימודי עברית כלשהם. מיד הפסקתי לקרא עיתונים, שהיו חומר הקריאה העיקרי באולפן, והתחלתי לזלול ספרי ילדים וספרי שירה.

- מניין שמך - גלי-דנה? זה צירוף עברי?

- זה באמת נשמע צירוף עברי, אך אלו גם שני שמות לועזיים, אחד ממוצא גרוזיני והשני ממוצא פולני או ליטאי.

- אפשר לשאול איך את מתפרנסת?

- אני לא כל-כך מתפרנסת... בעיקר אנחנו לוקחים עבודות תרגום ועריכה. זה לא כל כך מפרנס, אבל דברים אחרים עוד פחות...

ספרי שירה של המשוררת: שירים עיוורים (הקיבוץ המאוחד, 2002), צורף מקרים (אבן חושן, 2006). ערכה יחד עם פטר קריקסונוב אנתולוגיה דו-לשונית של שירי משוררים הכותבים רוסית בארץ.

* 2008 Zeek: A Jewish Journal of Thought and Culture, Spring/Summer. ערב לכבוד הופעת כתב העת התקיים ב-13 באוגוסט 2008 בגלריה 'ברבור', נחלאות, ירושלים.

- כשהיית ברוסיה כתבת ברוסית?

- כמובן. גם לא הפסקתי לכתוב ברוסית. ספר השירים החמישי שלי (ברוסית) עומד לצאת במוסקווה ב-2009.

- זאת אומרת, שאת רואה את עצמך כמשוררת דו-לשונית.

- כן, אפילו תלת-לשונית. מדי פעם אני כותבת גם באנגלית.

- הכתיבה באנגלית באה לך כך באופן טבעי?

- כן, אני מיוודדת עם משוררים רבים דוברי אנגלית, ותמיד קראתי הרבה שירה אנגלית. ואני חושבת שמי שכנס לתוך השפה, מי ששוקע בתוכה, יש סיכוי רב שיצאו ממנו גם שירים באותה שפה בתנאי כמובן שהוא משורר... דרך אגב, הכתיבה באנגלית גם שחררה אותי מהצורך להסביר לכולם את מי אני אוהבת יותר: את אימא או את אבא? רוסית או עברית?

- בכל זאת, מתי התחלת לכתוב שירה בעברית?

- נראה לי שהתחלתי קודם לתרגם לעברית, כלומר להעביר לעברית יצירות של אחרים. יש לי יד מפורסמת, ולדימיר טאראסוב, שמשום-מה החליט שאני פשוט חייבת לתרגם את היצירות שלו לעברית. אמרתי לו: מה, השתגעתי? אני לא מתרגמת אף אחד לעברית. אבל אחרי שבקושי רב שכנעתי אותו שזה מעבר ליכולתי, החלטתי בכל זאת לנסות. השתתפתי גם בתרגום יצירות שלי לעברית שעשו משוררים עבריים כזלי גורביץ', אמיר אור, מוטי גלדמן, מרים נייגר, פטר קריקסונוב ועוד, במסגרת סדנה שקיימנו. לפטר ולי הייתה ב'בית הקונפדרציה' סדנה לתרגום שירה מרוסית לעברית באמצעות תרגומים מילוליים (שעושים בשלב הראשון דוברי שפת המקור). זאת הייתה שיטה מקובלת ברוסיה, ורצינו לנסות אותה גם כאן. העיקר היה, לפי גישה זו, לא שהמתרגם ידע את שפת המקור אלא שיידע את שפת השירה. זה עדיף על תרגום בידי אנשים שיודעים היטב את שפת המקור, אך אין להם יכולת הבעה ספרותית. המשוררים שהזכרתי השתתפו בסדנאות שלנו, וחלקם תרגמו בין היתר גם את השירים שלי, יחד איתי ועם פטר. חלק הארי של השירים שלי שהופיעו בספרי הראשון בעברית תרגמתי כבר בעצמי. תוך כדי התהליך הזה שיניתי במידה ניכרת את השירים כפי שנוסחו תחילה ברוסית, משום שנדרש באופן אימננטי שהשיר יהיה אחר מכפי שהיה במקור. הרצון לדייק יכול להמית את השיר; צריך בעצם לכתוב אותו מחדש כדי להחיות אותו. בעקבות ההבנה הזאת התעורר אצלי הרצון לכתוב ישר בעברית.

- מה את מכירה בעברית? מה חשבת שאת צריכה להכיר בתרבות העברית, בספרות העברית, כדי להגיע ליכולת מעוררת ההתפעלות שלך של שימוש וירטואוזי בשפה?

- קראתי דברים רבים, פחות פרוזה ויותר שירה. אני אוהבת את דוד שחר, את דן צלקה, את מיכל גוברין, את ירושלים משחקת מחבואים של אריאלה דים, אבל אני לא יכולה לטעון שאני מכירה ביסודיות את הפרוזה הישראלית. השירה היא עניין לחוד; קראתי באובססיה כל מה שבא לידי. גם תרגמתי משוררים רבים לרוסית: אבות ישורון, יהודה עמיחי, לאה גולדברג, נח שטרן, ט' כרמי, אהרן שבתאי, חיים גורי, יונה וולך, מאיר ויזלטיר, הרולד שימל, חזי לסקלי, ישראל אליה, נורית זרחי, זלי גורביץ'. וגם את משוררי הדור הצעיר יותר. נקודא ואני הלכנו גם לחברותות של 'אלול', ומשם התחילה גם התעניינותי ב'מקורות'.

- הדברים שקראת בערב לכבוד הופעת כתב העת המוקדש לסופרים יוצאי רוסיה בני ימינו, היו מחורזים....

- חלקית.

- את הרי יודעת שבשירה העברית היה ויכוח שהתחיל כבר בדור זך-עמיחי לגבי החרוז, המשקל, העדיפות של 'החרוז הלבן' או השיר בעל המקצב החופשי וכו'. ככל שאני יודע, בשירה הרוסית היחס לעניינים האלה היה אחר, וגם בדורות האחרונים רואים בחרוז ובמשקל הסדיר אפיון הכרחי של השירה. האם את מרגישה שבגלל הרקע ה'רוסי' שלך יש לך יותר מחויבות לצורות הקלסיות ואת רואה בחריזה ובמשקל עניין משמעותי?

- לא, אני לא חושבת שזה קשור. המלחמות סביב החרוז החופשי או 'הלבן' המתנהלות בימינו נראות לי מגוחכות, להבדיל מהתקופות הקודמות. אם תיקח ספר שירים של ויזלטיר, תמצא שם גם, גם חריזה חופשית וגם צורות יותר קלסיות. וכך אצל רבים אחרים. אפילו זך עצמו לא פחד מסונטות. אצלי זה מופיע באופן 'קולאז'י מאוד, אני מחברת חלקים שנכתבו בנימה שונה אלה מאלה, ובסופו של דבר צריכים להגיע לאיזו שלמות מוזיקלית, שיש בה גוונים רבים. אם אני אכתוב רק בשורות מחורזות ושקולות או רק בחריזה חופשית, התוצאה שתתקבל לא תצליח להביע את מה שאני מעוניינת לומר.

דוגמה נוספת שאני רוצה לתת: אבות ישורן. אני לא מדברת על אבות ישורן המוקדם, שהיה חוזר באופן וירטואוזי, אלא על השירה המאוחרת שלו. הוא מדי פעם משלב בה קולות שונים, ולפעמים הוא חוזר קצת, בצורה עממית פשוטה. אם תיקח את החרוזים אצלי, אז תראה שזה לפעמים כמו בשירת ימי הביניים, ב'תור הזהב', לפעמים זה כמו פזמון ילדים, לפעמים טרצינות או סונטות. לפעמים חריזה חופשית, ולפעמים שפת הרחוב ממש. השילובים האלה מכניסים רבדים שונים של היסטוריה תרבותית, של היסטוריה של השירה, ולפעמים זה יוצר איזה 'פיצוץ' פנימי בין הצורה הקלסית לתוכן המודרני, וכך זה משמש את המטרות שלי, מבלי שאני ארגיש מחויבות לשום דבר צורני, מעבר למחויבותי לכתוב את מה שאני חושבת או חשה לנכון לכתוב.

- כשאני חושב על משוררים מדורם של אלתרמן וגולדברג: אפשר לראות אצלם תופעה 'מנטלית': עניין החרוז, כמעט אפילו אפשר לומר: החרוז כשלעצמו, נראה להם משמעותי מאוד, בוודאי הרבה יותר מכפי שהוא נראה לזך ובני דורו. גולדברג, למשל, כתבה על שירי העם של ביאליק. בין השאר, והיא מתפעלת מאוד מהחריזה שלו, כמעט אפשר לומר מאמנות החריזה כשלעצמה. וזה, לדעתי, אופייני לדור שעניין החרוז הטוב, היפה, המוצלח היה באמת 'בנפשו'. ברור שהיום זה שונה.

- זה שייך כנראה לתקופה שבה אנחנו חיים. נראה לי שבתקופה של לאה גולדברג, שדיברת עליה, זה היה קצת אחרת, והמעבר משירה חרוזה ושקולה לשירה מסוג אחר היה מהפכני. אני לא מזלזלת בצד הטכני; אני חושבת שחרוז צריך באמת להיות חרוז יפה, ולא חרוז לשם חרוז, ואם כבר משתמשים בטכניקה מסוימת, אז היא צריכה להיות מלוטשת. אבל הטכניקה לא צריכה לשלוט בך, אלא אתה תשלוט בה. לכן, בזמן האחרון אני מרגישה שבמקרים רבים, כאשר הלשון מתחילה קצת יותר מדי 'לשחק', כשזה נעשה קצת יותר מדי קל בשבילי, אז אני מפסיקה, אני קוטעת את השימוש באמצעי הטכני ואפילו הופכת אותו בכוונה ל'צולע'. כי, בסך הכול, היום קל מאוד לכתוב בחרוזים וקל מאוד גם לכתוב ב'חרוז לבן', וכותבים שטויות בשני האופנים. כך שמה שנחשב הוא מה אתה אומר ואיך אתה אומר.

- הבנתי שבעלך, נקודא זינגר, ואת הוצאתם במשך שנים כתב-עת דו-לשוני בשם נקודתיים...

- כן, אבל הפסקנו להוציא אותו. תקופה מסוימת הוא כבר הופק רק ככתב-עת אינטרנטי, משום שלא קיבלנו שום תמיכה כספית. עבדנו כמו מטורפים. שני הגיליונות המודפסים האחרונים היו כל אחד בשפה אחרת: אחד בעברית והשני ברוסית, שלא כחבורות הקודמות, שהיו מחולקות לשניים: מצד ימין החלק העברי ומצד שמאל הרוסי. מרגע שהפסקנו לקבל תמיכות, נשאר רק הצד הרוסי, כי זה דרש פחות כסף ופחות עבודה טכנית. יצאו כמה גיליונות כאלה, ואנחנו בעצם מרגישים שאנחנו לא רוצים להמשיך יותר בפורמט הזה, החלקי. אילו הינו יכולים לחזור לכתב-עת דו-לשוני, היינו שמחים לחדש את העבודה שלנו.

- אולי תספרי לי אילו סוגי הכרעות את הכרת בקרב העולים: כאלו שהחליטו להמשיך לכתוב ברוסית, כאלו שהחליטו לעבור לעברית, כאלו שהפכו לדו-לשוניים... האם הגיל של הסופר/ המשורר בעת העלייה הוא המשתנה הקובע?

- נדמה לי שכל אחד הוא סיפור בפני עצמו. לדעתי, הגיל בזמן העלייה הוא לא דווקא הגורם הקובע. למשל, יש משוררים שהגיעו בגיל התבגרות, ובכל זאת, הם איכשהו לא עשו את הצעד לקראת העברית, ויש אחרים שמנסים את כוחם בשפה החדשה גם בגיל מאוחר יותר.

- אז מה את חושבת שיותר קובע מין נאמנות לתרבות או קשר חזק לרוסית?

- צריך לשאול אותם. אולי אי המעבר לעברית נובע מאיזו אמונה בעליונות של התרבות הרוסית ביחס לתרבות הישראלית. אולי זו לפעמים עצלנות, או חוסר יכולת, או חוסר עניין בעשיית מהפך כזה. כי בסופו של דבר לא משנה מה נכתב בשפה הזאת או הזאת, או כמה רחב קהל הקוראים בכל שפה, אלא היכולת להיפתח לחוויה לשונית חדשה והנכונות לקחת סיכונים.

- האם יש אצל הסופרים שעלו מברית המועצות לשעבר, או אצל אנשים שעלו מארצות אלו והפכו לסופרים בארץ, תחושת הזדהות חזקה עם ערכים תרבותיים רוסיים?

- אני לא חושבת שלרוב אנשי התרבות שבאו מברית המועצות לשעבר יש ערכים תרבותיים שונים מן הערכים ה'אירופיים' הכלליים. לי עצמי אין שום עניין בערכים רוסיים ספציפיים.

- כלומר, אין לך עניין, למשל, בספרות הרוסית הגדולה של המאה ה-19?

- אני מאוד אוהבת רבים מהסופרים הרוסים של התקופה הזאת, אבל אין לי העדפה עקרונית אליהם ביחס לסופרים בני התקופה מתרבויות אחרות - למשל, הופמן או דיקנס או סטנדל וכו'. ברגע שתרבות מסתגרת בתוך עצמה ומבקשת להיטהר מכל השפעה זרה, היא חדלה לעניין אותי. אני חושבת שהדור שאני שייכת אליו התחנך באופן משמעותי מאוד לא על ספרות רוסית 'נטו' אלא גם, ואפילו במידה רבה, על ספרות מתורגמת. נכון שלימוד שפות עמד באופן כללי על רמה נמוכה, ורק בודדים יחסית, שהביאו אולי שפות זרות מהמשפחה, היה להם סיכוי ללמוד היטב שפה נוספת ולקרוא את היצירות בשפת המקור. אבל מלאכת התרגום הייתה ברמה גבוהה, ודווקא יצירות מתורגמות עוררו יותר עניין בציבור, והייתה תחושה של רצון להשתייך לעולם התרבות העולמי, דווקא בגלל הסגירות של ברית המועצות.

- איך היית מסכמת את השקפתך על מקומה של כתיבה רב-לשונית בארץ?

- החוויה היהודית האותנטית נראית לי כחוויה רב-תרבותית ורב-לשונית. כך היה גם בתקופת התנ"ך, גם בימי הביניים וגם בעידן המודרני, פרט לניסיון העצוב של הדיקטטורה הסובייטית ולמאבק הציוני להביא לניצחונה של השפה העברית. ואני מאמינה ששני היוצאים מן הכלל הללו ניתנים לתיקון.

- אני חולק על ההקבלה שאת עושה בין הדיקטטורה הסובייטית לציונות, אבל זה כבר עניין לשיחה אחרת...

- אני לא טוענת שמדובר בהקבלה מלאה. זאת הקבלה חלקית מאוד, כדי להאיר את הניגוד בין רב-לשוניות לבין רצון להשליט שפה אחת באופן בלעדי.